

Inhoud

Hoezo uitgebuit?	
<i>Voorwoord door Jeroen Trommelen</i>	7
1 De Rijncruise	17
2 Moderne slavernij?	35
3 Vind de onzichtbaren	39
4 In de biologische paprika's	51
5 Grimmige geruchten	59
6 Crimineel? Erg ingewikkeld	69
7 Illegaal hier gebleven	83
8 Een Haagse mensenmarkt	103
9 'Wij worden slechter behandeld dan dieren'	113
10 'Ik organiseer me om de wet heen'	135
11 Callgirl van Albert Heijn	151
12 Nederland kampioen flex	179
13 Ruzie met de bond	203
14 'En de burens zullen altijd zeggen: we hebben niets gezien'	209
Dankwoord en verantwoording	217
Over de auteurs	221

Hoezo uitgebuit?

Op 27 november 2018 kreeg de Amerikaanse publiciste Barbara Ehrenreich in het Koninklijk Paleis in Amsterdam de Erasmusprijs voor haar werk als essayist en journalist. De prijs is een culturele en humanistische onderscheiding die onder koninklijke vlag en met veel fanfare wordt uitgereikt. Ditmaal aan Ehrenreich, vanwege haar ‘ondogmatisch, kritisch denken’, en om goede, onafhankelijke onderzoeksjournalistiek in het zonnetje te zetten. Ehrenreich is klein van stuk. Op haar 77ste is ze een tengere en kwetsbare verschijning, zeker als ze, begeleid door de in vol ornaat gestoken koning, koningin en prinses Beatrix, naar het podium schuifelt. Maar zodra ze haar dankwoord uitspreekt en haar publiek een spiegel voorhoudt, heeft ze het paleis in haar ban.

Ze vertelt over haar participerend onderzoek aan de onderkant van de Amerikaanse arbeidsmarkt, waar ze in haar eentje probeerde te overleven met

laag- en ongeschoold werk. ‘Ik liet mijn huis achter en ging op zoek naar de goedkoopste huisvesting en de bestbetaalde baantjes die ik kon vinden: serveerster, medewerker civiele dienst in een hotel, schoonmaakster, verpleeghulp of supermarktmedewerker bij Walmart,’ zegt ze. ‘Die baantjes zocht ik niet opzettelijk op. Ze kozen mij uit. Ander werk kon ik trouwens niet krijgen zonder mijn echte beroepskwalificaties in te zetten; voor zover die geholpen zouden hebben, natuurlijk. Want ik heb nog nooit een personeelsadvertentie gezien voor een politiek essayist, laat staan voor een sarcastische, feministische politiek essayist.

Tot mijn verbijstering werd ik door veel mensen geprezen, omdat het zo moedig was wat ik had gedaan. Waarop ik alleen maar kon zeggen: miljoenen mensen doen elke dag van hun leven dat soort werk. Zijn die je nooit opgevallen? Ook leerde ik een belangrijke les: ik zal nooit meer iemands werk als ongeschoolde arbeid omschrijven. Ik heb geleerd dat je voor alle soorten werk kunde, intelligentie en concentratie nodig hebt – en dienovereenkomstig hoort te worden betaald.’

Ehrenreich stelde voorafgaand aan haar onderzoek één grens: zodra ze gedwongen zou worden in haar auto te slapen omdat ze geen betere huisvesting kon betalen, zou ze met haar experiment stoppen. Dat moment diende zich inderdaad aan. Niet verwonderlijk: in de vs leven een half miljoen daklozen die

deels gewoon aan het werk zijn. Voor de gelukkigsten onder hen functioneert de auto als huis.

Met haar boek *Nickel and Dimed: On (Not) Getting By in America* opende Ehrenreich in 2001 de ogen van veel Amerikanen voor de ‘achterkant van de Amerikaanse droom’, wat ook de Nederlandse titel was van het boek. Ze werkte in de geest van de Duitse collega Günter Wallraff. Hij vermomde zich, bijna twintig jaar eerder, met donkere contactlenzen en een zwarte pruik, om als ‘Turkse arbeider’ Ali werk te zoeken. Ook hij kwam terecht in een schemerwereld van vies, onveilig en laagbetaald werk, zonder minimumloon of beschermde arbeidsomstandigheden, op plekken waar geen enkele controledienst zich liet zien. Zijn boek *Ganz Unten (Ik (Ali))* (1985) schokte de Duitse samenleving en bracht een debat op gang over uitbuiting en discriminatie op de arbeidsmarkt.

Voor Nederland beschreef activiste en journaliste Stella Braam tien jaar later een vergelijkbare wereld in het boek *De blinde vlek van Nederland* (1996). Ook zij dook anderhalf jaar onder in anonieme, ongeschoolde baantjes en deed verslag van ‘omstandigheden waarin ettelijke honderdduizenden mensen werken’. Voor ons land was het een uitzonderlijk verslag. Op verhalen over stelselmatige, georganiseerde ongelijkheid op de Nederlandse arbeidsvloer wordt vaak ongemakkelijk gereageerd: de ‘blinde vlek’ in de titel van Braams boek. Nederland kent een lange traditie

van georganiseerd sociaal overleg en maakte in die jaren negentig juist furore met het ‘poldermodel’, dat sociale excessen zou uitsluiten – zo was althans het idee.

Wat is er aan de hand op de Nederlandse arbeidsmarkt? Die vraag houdt de redactie van platform voor onderzoeksjournalistiek Investico al zeker drie jaar bezig. De situatie begint immers steeds meer te lijken op die van de Verenigde Staten. Vaste banen verdwijnen en wat ervoor terugkomt is tijdelijk of flexibel. Al of niet ontslagen werknemers worden aangemoedigd ‘ondernemer’ te worden, wat erop neer komt dat ze voor minder geld hetzelfde werk blijven doen. Nergens in Europa heeft flexwerk zo om zich heen geslagen als bij ons. In 2019 waren er meer dan drie miljoen flexwerkers, onder wie één miljoen zzp’ers.

Zoiets kan niet zonder gevolgen blijven, bedachten we. Het vergroot de sociale ongelijkheid en creëert nieuwe onzekerheid over pensioenen, arbeidsongeschiktheid en de toekomst in het algemeen. Dat zoveel burgers ‘boos’ zijn en hun vertrouwen in de politiek opzeggen, heeft daar ongetwijfeld mee te maken. Hoe is het mogelijk dat we uitgerekend in het ‘egalitaire’ Nederland hierin terecht zijn gekomen? Dat leek ons een goed journalistiek onderzoek waard.

Als gewone werknemers niet bereid zijn hun eigen flexibiliteit te organiseren, doen uitzendbureaus

dat wel voor hen. De tijd dat werkgevers hun eigen personeel aannamen is grotendeels voorbij. Uitzendbureaus ronselen ergens in Europa degenen die nodig zijn om onze distributiecentra, fabriekshallen of slachthuizen productief te houden. Tegen de meest minimale beloning, en als het kan voor nog iets minder. De meeste Nederlanders horen of zien daar nooit iets van. Als we al iets over deze arbeid horen, is dat vaak negatief: Polen en Roemenen zouden misbruik maken van onze sociale voorzieningen. Maar hoe komen zij op hun Nederlandse werkplek terecht en wat vinden ze daar zelf van?

En dan was er – onder deze onderkant – nóg een arbeidsmarkt die ons intrigeerde: die van de illegale, ongedocumenteerde arbeid die zichzelf verborgen houdt. Investico houdt jaarlijks een masterclass waarin jonge academici worden opgeleid tot onderzoeksjournalist. Daarvoor voeren ze ook een eigen onderzoek uit. In 2017 leek moderne slavernij daarvoor een geschikt onderwerp. Kort ervoor was er een gerucht makende documentaire van CNN in het nieuws over een moderne slavenmarkt in Libië. Daar werden jongemannen bij opbod verkocht, waarschijnlijk omdat ze hun smokkelaars niet konden afbetalen. Het waren schokkende beelden die verontwaardiging en discussie opriepen. Maar het speelde zich af in een ver land in chaos. Wij waren benieuwd naar wat er gebeurt wanneer zulke jongemannen Europa wel halen en

hier op een duistere arbeidsplek aan het werk gaan. Worden ze dan niet uitgebuit of vernederd? En als dat gebeurt, zouden wij dan in staat zijn dat te laten zien?

Aan het slot van onze brainstorm kwamen er nog wat vragen bij. Zijn de moderne slaven hier eigenlijk niet al lang? In elk geval wel in de prostitutie en de seksindustrie, want daarover wordt regelmatig bericht en zijn redelijk betrouwbare cijfers beschikbaar. Dat hoefden we niet verder te onderzoeken. Maar hoe zit het bijvoorbeeld met al die Filipijnse meisjes die we zien op het grootstedelijke schoolplein, met hun blonde kindjes in een nauwelijks te hanteren bakfiets? Of met de goedkope restaurantjes waar ook wij graag ons eten halen en waarvan we alleen maar kunnen raden wie dat voedsel voor zo weinig geld klaarmaakt? De kleine krantenberichten die we er regelmatig over lezen, voorspellen weinig goeds maar worden zelden uitgediept.

Zo lezen we dat in Tubbergen een echtpaar een zwakbegaafde, dakloze jongeman tien jaar lang zestien uur per dag voor zich heeft laten werken. 's Avonds werd hij opgesloten in een tuinhuisje. In Zaandam wordt een groepje vluchtelingen ontdekt in een wasserij, waar ze gedwongen werken voor enkele euro's per uur en een vage belofte van legaal werk. In Den Haag wordt een groep Indonesische mannen aangetroffen die vijftien uur per dag loempia's bakken voor 25 euro, om hun mensenhandelaar terug te be-

talen. Dat is de wereld van uitbuiting in haar ruwste vorm, die zelden wordt bestraft en vermoedelijk op duizenden plekken te vinden is. Maar illegalen zijn niet georganiseerd en sturen geen persberichten. De wereld waarin Günter Wallraff zich begaf als 'Ik Ali' laat zich niet gemakkelijk door journalisten beschrijven. Toch wilden wij dat doen.

Undercover journalistiek is voor Investico geen taboe. Maar we proberen de methode wel te vermijden als het resultaat ook anders kan worden bereikt. Onze verhalen bereiken het publiek door samenwerking met gerenommeerde media zoals dagblad *Trouw*, weekblad *De Groene Amsterdammer*, radiorubriek *Argos*, tv-programma *Nieuwsuur*. Zij dragen medeverantwoordelijkheid voor een publicatie die ze slechts deels zelf hebben gemaakt. Onze journalistiek moet daardoor extra transparant en controleerbaar zijn. Verhalen die voornamelijk zijn gebaseerd op eigen ervaringen en indrukken, hoe overtuigend ook, bieden soms te weinig grond voor objectieve conclusies. Journalistiek met open vizier, waarin een groot vangnet wordt uitgegooid over potentiële bronnen, werkt dan beter.

Uitbuiting van ongedocumenteerden en extreme verflexing in de legale arbeidsmarkt zijn loten aan dezelfde stam, ontdekten de verslaggevers naarmate hun onderzoeken vorderden. Beide worden bevorderd

door globalisering en relatieve onzichtbaarheid voor het grote publiek. En, zo lijkt het, door een culturele omslag die nog nauwelijks is uitgekristalliseerd. Soms is onduidelijk of er wel een slachtoffer is. Een deel van de nieuwe generatie jonge flexwerkers vindt ‘vrijheid’ belangrijker dan onzekerheid. En een deel van de illegale migranten neemt dankbaar genoegen met de restjes van de welvaartsstaat. Maar er zijn altijd anderen die daarvan profiteren. Zij verrijken zich door een bescherming tegen onrechtvaardigheid af te breken of door regels te omzeilen. Laten wij dan maar benoemen wat dat is: uitbuiting.

Dat woordje ‘wij’ komt in de komende hoofdstukken vaak voor. We wilden eerlijk zijn over de rol die verslaggevers spelen in hun eigen verhaal, maar dat ook weer niet te persoonlijk maken. ‘We’ zijn bovendien met velen. Achter in dit boek vindt u een uitgebreidere verantwoording van wie waaraan heeft bijgedragen, maar in totaal werkten negen Investico-redacteuren mee aan de onderzoeken waarop we dit boek baseren. Dat waren Emiel Woutersen (eindredactie), Daphné Dupont-Nivet, Simone Peek, Sylvana van den Braak, Marjolijn de Boer, Pamela Kalkman, Sacha Hilhorst en Max Bergehe, en ikzelf, als hoofdredacteur. De eerste vijf waren actief bij het boek betrokken. Door nieuwe informatie toe te voegen, verhalen te herschrijven en eerdere research opnieuw of gedetailleerder te verwoorden. En om

– transparant en controleerbaar – duidelijk te maken met welke dilemma's zij werden geconfronteerd en hoe het onderzoek tot stand kwam.

Jeroen Trommelen
Hoofdredacteur Investico